

NAJSTARIJI SPOMEN KANFANARA: FILOLOŠKA I DIPLOMATIČKA RAŠČLAMBA NAVODNE DAROVNICE PATRIJARHA ULRIKA I. DVIGRADSKOM GASTALDU *VEDELLU* (KANFANAR, 1096. GODINA)

Ante MATAN

Filozofski fakultet

Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Pula, I. M. Ronjgova 1

ante.matan@unipu.hr

UDK 94(497.571 Kanfanar)(091)''1906''

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.31726/via.29.3>

Josip BANIĆ

Filozofski fakultet

Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Pula, I. M. Ronjgova 1

jb@histrion-historica.eu

U radu se analizira isprava navodno iz 1096. godine u kojoj se nalazi najstariji spomen Kanfanara. Isprava, očuvana samo u formi regista koji je poprilično nespretno sastavio udinski humanist i javni notar Antonio Belloni početkom XVI. stoljeća, podvrgnuta je filološkoj i diplomatičkoj analizi. Rezultati su pokazali da je riječ o falsifikatu nastalom krajem XIII. stoljeća na temelju najmanje dviju privatnih isprava: jedne akvilejskoga patrijarha Ulrika I. i jedne porečkih biskupa iz XI./XII. stoljeća. Ovim su falsifikatom akvilejski patrijarsi dokazivali svoja prava nad Dvigradom, posjedom koji je istovremeno svojatala i Porečka biskupija. Rezultati su filološke analize potvrdili da se o etimologiji toponima Kanfanar zasad ne nalazi zadovoljavajuće rješenje, ali i da se s priličnom sigurnošću može potvrditi postojanje toponima u XIII. stoljeću u njegovoj latiniziranoj inačici.*

Ključne riječi: Kanfanar, etimologija, diplomatika, Akvilejski patrijarhat, Porečka biskupija, Dvigrad.

Keywords: Kanfanar, etymology, diplomatics, the Patriarchate of Aquileia, the Bishopric of Poreč, Dvigrad.

Parole chiave: Canfanaro, etimologia, diplomatica, Patriarcato di Aquileia, Vescovado di Parenzo, Duecastelli.

* Tekst je nastao radom na projektu *ReCogniSeMe – Rituali, ceremonije i simboli hrvatskog srednjovjekovlja u europskom kontekstu (800. – 1600.)* Hrvatske zaklade za znanost (šifra: IP-2020-02-3702; voditelj dr. sc. Robert Kurelić).

1. Uvod

Kada se piše i govori o Kanfanaru u historijskom kontekstu, osvrćući se na začetak mjesta i imena (toponima), redovito možemo naići na podatak o najstarijem spomenu Kanfanara u ispravi datiranoj na sam kraj XI. stoljeća. Budući da radovi, izlaganja ili tek manje ili više seriozne rasprave o toj temi redovito počinju isticanjem snažne veze Kanfanara i poznatijega Dvigrada, od kojega su danas ostale ruševine, dok je Kanfanar živo mjesto, uvođenjem elementa najstarijega spomena Kanfanara u vrijeme kad su današnje ruševine, kojima Kanfanar zapravo duguje svoje postojanje, još uvijek bile u svakom pogledu razvijenije mjesto, na neki način osvježuje čitatelja i slušatelja o činjenici da Kanfanar nije tek posljedica nesretne Dvigradove sudbine već mjesto koje ima svoj životni kontinuitet unatoč Dvigradu.

Radi se, naime, o ispravi koja se datira u 1096. godinu, prema kojoj akvilejski patrijarh daje svomu gastaldu u koncesiju područje navedeno kao *Montesellum* te luku u Limu zajedno s crkvom sv. Lovre. Tekst je isprave dao Schiavuzzi, slijedeći Kandlera i ponajviše Joppija.¹ O tome smo već pisali te tada zaključili da s ispravom valja oprezno postupati dok joj se ne utvrdi vjerodostojnost.² Naime, usporednom su analizom teksta isprave kod Schiavuzzija i Joppija uočeni određeni problemi, no nije se dublje zadiralo u njihovu srž, ponajviše zbog činjenice da tada autoru nije bio moguć uvid u izvornik isprave, a kao najstarije se pouzdane potvrde navode talijanski nazivi »Canfanora« na Salmonovoj zemljopisnoj karti iz 18. stoljeća,³ potom zapisi s mapa Franciskanskoga katastra, odnosno latinski i talijanski nazivi u rukopisu pisanih spomena dvigradskoga kaptola iz 1774. godine.⁴

U međuvremenu nam je omogućen uvid u izvorni dokument kojim se u ovom radu bavimo te se sada može primjereno pristupiti pitanju najstarijega spomena Kanfanara.⁵

2. Kandler, Joppi, Schiavuzzi

Prvi je ispravu uzeo u obzir Kandler, objavio Joppi, a Schiavuzzi je prenosi, pozivajući se na potonju dvojicu.

Kandler je izravno ne navodi već u kronici svojih anala o Primorju u kolumni gdje bilježi svjetovne događaje stoji: »<a. 1096> Patriarca Wolrico concede al comune di Due-

¹ Bernardo Schiavuzzi, »Due Castelli: Notizie storiche«, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (dalje: *AMSI*), sv. 31 (1919.), str. 81–118.

² V. Ante MATAN, »Toponomastica etymologica communis Canfanarii«, *Folia onomastica Croatica*, sv. 29 (2020.), str. 153.

³ Thomas Salmon, *Carta geografica dell'Istria*. Giambattista Albrizzi, Venecija, 1753. Dostupno na mrežnoj stranici: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=11392> [zadnji pristup: 21. ožujka 2022.].

⁴ Arhiv Župe sv. Silvestra u Kanfanaru, Kolegijacijski kaptol sv. Sofije, 2.1, Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae Sanctae Sophiae Duorum Castrorum ab anno 983.–1815.

⁵ Uvid nam je u rukopis omogućio prvenstveno svojim trudom kolega Josip Banić.

castelli *Montesello* fino al Porto di Lemo»⁶ zbog čega ga Joppi kritizira da je ispravu zabilježio nepotpuno i netočno.⁷

Joppi je na ispravu naišao u registima starih dokumenata koje je prikupio čuveni udinski humanist i notar Antonio Belloni (16. siječnja 1480. – 15. svibnja 1554.) u prvoj polovici 16. stoljeća, a rukopis se u njegovo vrijeme čuvao u gradskoj knjižnici u Udinama, na drugoj (*sic! recte*: dvanaestoj) stranici trećega sveska.⁸ Objavu izvora popratio je i kratkim komentarima: navodi da Belloni bilježi kako je ispravu pronašao u spisima koji su ostali za udinskim kanonikom Aretusom od Villalte, njegovim suvremenikom, a da je sudbina arhiva toga kanonika nepoznata te je od vrijedne isprave ostao očuvan jedino navedeni tekst regista. Uz kritiku Kandlera, uvjerava da je on točno prenio ispravu, onako kako piše u Bellonijevu rukopisu.

Osvrnuo se i na činjenicu da je u ispravi navedena pogrešna indikcija, kao i godina vladavine kralja Henrika IV., no po njegovu mišljenju to ne utječe na autentičnost isprave jer su takve pogreške bile uobičajene u staro vrijeme.⁹ U konačnici je predložio ispravak lekcije *suo advocatori* u *sui advocatoris*.

Schiavuzzi se na ispravu referira u kontekstu pregleda utjecaja Akvilejskoga patrijarhata na Dvigrad, u dijelu gdje navodi da je patrijarh u okviru svojih feudalnih ovlasti u Dvigradu imao skabine, zadužene za provođenje pravde, te po jednoga gastalda koji je vodio brigu o ekonomiji.

Zabilježio je tako da je jedan od gastaldâ, po imenu Vedel, dobio od patrijarha Volrika u koncesiju 8. svibnja 1096. godine područje od mjesta »Montisello« sve do luke u Limu u korist dvigradske općine, a kao mjesto sastavljanja isprave navodi Kanfanar, u blizini mjesta »Castelliere della fontana«.¹⁰ Zanimljivo je to da Schiavuzzi ispravu donosi u bilješci, dajući precizne reference najprije na časopis u kojem je isprava objavljena, a potom i na Kandlera, zatim daje tekst isprave i nekoliko komentara topografskoga karaktera.¹¹

⁶ Pietro KANDLER, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, Lloyd, Trst, 1855., str. 20.

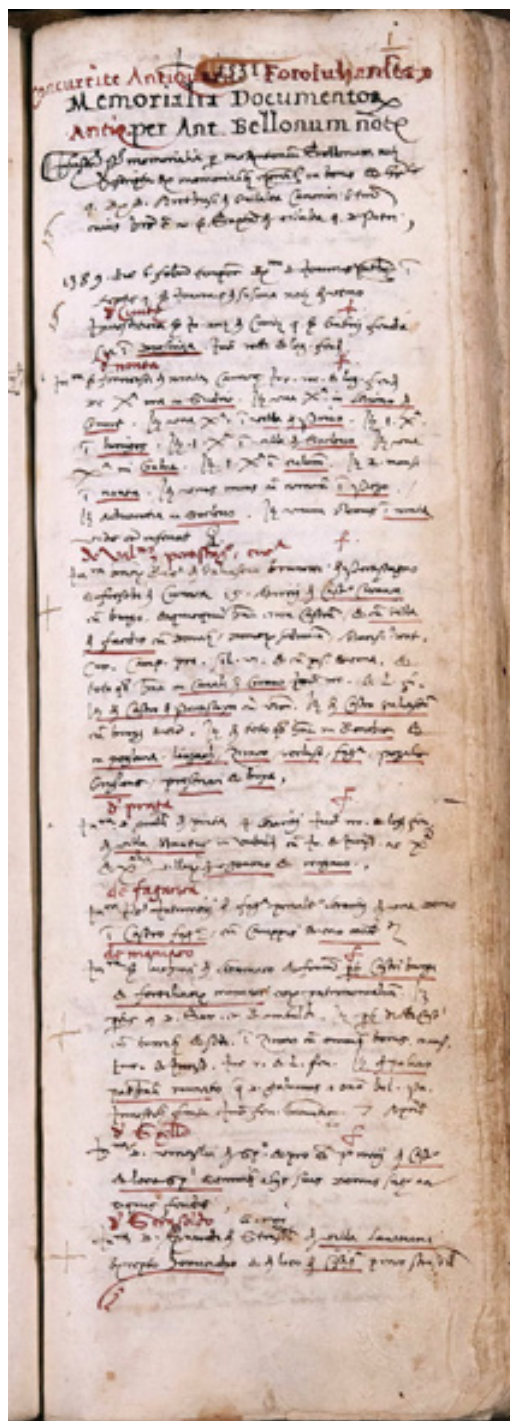
⁷ Vincenzo JOPPI, »Documento inedito«, *Archeografo triestino* (dalje: *AT*), ser. 2, sv. 13 (1887), str. 459: »Il Dr. Kandler ricordò imperfettamente ed inesattamente questo documento negli *Annali del Litorale. Indicazioni*, ecc. Trieste.«

⁸ O Belloniju v. Roberto NORBEDO, »Belloni, Antonio (1480 – 1554): Notaio, umanista«, u: *Nuovo Liruti: Dizionario biografico dei Friulani* (dalje: *DBF*), sv. 2: *Età veneta*, ur. Cesare SCALON, Claudio GRIGGIO i Ugo ROZZO, Forum, Udine, 2009., <https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/belloni-antonio/> [zadnji pristup: 21. ožujka 2022.].

⁹ JOPPI, »Documento inedito«: »Prima di ogni cosa dirò, che questo diploma pecca nel numero dell'indizione, poichè nel 1096 non correva la quinta ma la quarta, e negli anni dell'Impero di Enrico IV che invero nel detto millesimo erano dodici e non otto come si trova scritto nell'atto in discorso. Ma queste differenze essendo comuni in quella remota età, per nulla infirmano l'autenticità della concessione patriarcale.«

¹⁰ Schiavuzzi, »Due Castelli...«, str. 88.

¹¹ Isto, str. 88, bilj. 6: »Arch. Triest., xiii, 459. – Anche Kandler, *Indic. pel Litor. cit.*, 20. Ecco il documento: "Anno millesimo nonagesimo sexto, (...) cum Ecclesia sancti Laurentii. Actum in Canfanario iuxta castellerium de Fontana manu Dominici notarii." Non è noto il sito ove stesse *Montesello*. *S. Lorenzo* fu chiesuola vicino al *Leme*, ora diruta. L'atto veniva esteso in *Canfanaro* presso il *castelliere della Fontana*, la quale trovasi presso le rovine della chiesa di *S. Giacomo*, che stanno sul castelliere.«

Iz toga je razvidno da je tekst prenio po Joppiju jer po Kandleru nije mogao, ali nije to učinio točno i precizno. Razlike će biti vidljive u aparatu uz ispravu u sljedećem poglavlju. Doznajemo iz njegovih komentara da nije poznato gdje se nalazilo mjesto »Montesello«, da je crkva sv. Lovre bila u blizini Lima, a »castelliere della Fontana« u blizini ruševina crkve sv. Jakova.

3. Kodeks

Riječ je o kodeksu iz prve polovice 16. stoljeća koji se čuva u Gradskoj knjižnici »Vincenzo Joppi« u Udinama.¹² Dimenzije su mu 106 x 318 milimetara, kožne korice, pisan je na papiru humanističkom minuskulom karakterističnom za to doba, mogu se prepoznati barem dvije ruke, uglavnom crna tinta, određeni su dijelovi podcrtani crvenom bojom, poneki podnaslov također crvenom. Glavninu teksta, uključujući i ispravu koja se objavljuje, ispisao je sam Antonio Belloni. Kodeks je podijeljen na tri dijela – knjige (*libri*), svaka je od njih zasebno progresivno numerirana. Prva knjiga ide od fol. 1 do fol. 82 i tako je numerirana, druga od fol. 83 do fol. 126 i numerirana je progresivno od 1 do 44, a treća, nama ovdje zanimljiva, od fol. 127 do fol. 280 i numerirana je progresivno od 1 do 154.

Sl. 1. Udine, Biblioteca civica „Vincenzo Joppi“, Fondo principale, ms. 566/3: *Memorialia Antonii Belloni notarii Utinensis*, sv. 3, naslovna stranica treće knjige.

¹² Udine, Biblioteca civica „Vincenzo Joppi“, Fondo principale, ms. 566/3: *Memorialia Antonii Belloni notarii Utinensis*, sv. 3, knj. 3, fol. 12v.

[Početak registra:]

Nota: Il presente codice e composto di tre libri di rispettive carte (con numerazione originale) 1-82 || 1-44 || 1-154.

[om.]

[Početak treće knjige:]

Concurrere Antiquarii¹³ Foroiulienses – Memorialia documentorum antiquorum per me Antonium Bellonum notarium.

Instrumenta seu memorialia per me Antonium Bellonum notarium descripta ex memorialibus existentibus in bonis et hereditate quondam reverendissimi domini Arethusi de Villalta canonici Utinensis cuius heres est notarius ser Sapta de Villalta quondam domini Petri.

[om.]

[fol. 12v]

[om.]

In alia carta.

Est registratum I privilegium factum in 1096. incipiens:¹⁴

Nutu ęterni Dei,¹⁵ anno 1096., indictione 5., feliciter die 8. intrante maio¹⁶, regnante rege nostro H.[enrico]¹⁷ anno imperii eius 9.

Dominus Olricus¹⁸ patriarcha concessit de voluntate et consensu domini Volfradi¹⁹ comitis²⁰ suo advocatori²¹ domino Vedello gastaldo²² de 2 Castellis²³ nomine Communis et

¹³ Antiquarii] *rubro atramento scriptum, sub ultimis quattuor litt. in rasura videtur sicut sig. init. capitis; nigro atr. superscriptum sign. crucis et annum 1531.*

¹⁴ In alia – incipiens] *om. Jopp Schiav.*

¹⁵ Nutu ęterni Dei] *transp. post imperii eius ix Jopp Schiav.*

¹⁶ indictione – maio] *die viii intrante maio. indictione v fideliter Jopp Schiav.*

¹⁷ H.] *H(enrico) Jopp Schiav.*

¹⁸ Olricus] *ex olricui corr. Bell; Worlicus Jopp Schiav.*

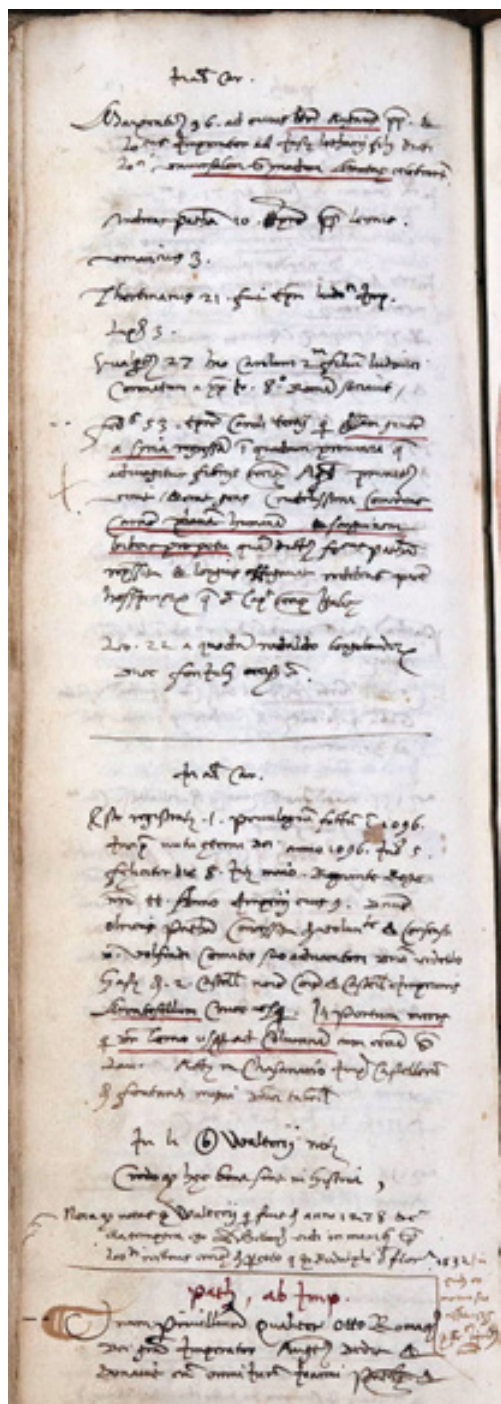
¹⁹ Volfradi] *Wolfradi Jopp Schiav.*

²⁰ comitis] *comiti Schiav.*

²¹ suo advocatori] *sui advocatoris in comm. Jopp.*

²² gastaldo] *gastaldo nos, cf. n. ??; gastaldioni Jopp Schiav; Gastalę Bell.*

²³ Castellis] *Castelli Schiav.*

Sl. 2. Udine, Biblioteca civica „Vincenzo Joppi”, Fondo principale, ms. 566/3: *Memorialia Antonii Belloni notarii Utinensis*, sv. 3, knj. 3, fol. 12v.

castellorum. In primis²⁴ Montesellum²⁵ cruce usque. Item²⁶ portum maris qui dicitur Lemo usque ad columnam cum ecclesia sancti Laurentii.

Actum in Chafanario²⁷ iuxta castellerium de Fontana²⁸, manu²⁹ Dominici tabellionis³⁰.

In li<bro> b³¹ Walterii notarii.³²

Credo quod hec bona sint in Histria.

Nota quod notas ser Walterii, qui fuit de anno 1278 ac illa tempora, ego A.[ntonius] Bellonus vidi in manibus patris Leonardi, rectoris ecclesie de Percoto, quondam ser Rodulphi de Flora 1532. In quibus, eo mortuo, successit 1535. pater Franciscus Lipoldus nominatus.^{33/34}

²⁴ castellorum. In primis] Castell. (sic) in primis Jopp; Castell (sic) in primis Schiav.

²⁵ Montesellum] *rubra linea subsignatum*.

²⁶ cruce usque. Item] cruce usque: item Jopp; cruce: item Schiav.

²⁷ Chafanario] Cafanario Jopp; Canfanario Schiav.

²⁸ Fontana] nisi Fontanis.

²⁹ manu] videtur ex magni vel sim. corr. Bell.

³⁰ tabellionis] notarii Jopp Schiav.

³¹ b] litt. haec atr. circumscripta, forsitan secundo?

³² In libro ... notarii] nisi In libro Walterii notarii?

³³ In quibus – nominatus] *in marg. adscriptit altera recentior manus??*

³⁴ In libro – nominatus] *om. Jopp Schiav.*

4. Analiza

Već je na prvi pogled iz kritičkoga aparata vidljivo da su se sumnje koje su prije uvida u izvornik pozivale na oprezno postupanje s ispravom pokazale opravdanima.

Što se tiče Joppija i Schiavuzzija, valja samo reći da prvi nije točno objavio tekst isprave, unatoč svojim uvjerenjima. Predložio je lekciju po kojoj bi gospodin Wolfrad bio njegov *advocator*, a ne gospodin Vedellus, dvigradski gastald. Nije našao shodnim komentirati dio teksta isprave koji nema smisla, da ne kažemo da je na rubu agramatičnosti. To je primijetio Schiavuzzi i nastojao ga nekako prešutno ispraviti, iako je tekst preuzeo upravo od Joppija. Naime, očito shvativši da nešto nije u redu, elidirao je *usque* i nastojao dati barem malo smisla rečenici, a po njemu nije grof Volfrad nego je to Vedellus (*Comiti suo advocatori domino Vedello*).

Potpuno je jasno da se nešto dogodilo s dijelom teksta: »In primis Montesellum cruce usque. Item portum maris qui dicitur Lemo usque ad columnam cum ecclesia sancti Laurentii« jer iskaz u tom obliku nema smisla (»Kao prvo, mjesto *Montesellus* <od> raskrižja sve <do>. Također luku na moru koja se zove Lim, sve do kolumne s crkvom sv. Lovre.«). Čini se da je došlo do transpozicije i da bi rečenica trebala stajati ovako: »In primis Montesellum, <ab> cruce usque ad columnam; item portum maris qui dicitur Laemus, cum ecclesia sancti Laurentii.« (»Kao prvo, mjesto *Montesellus*, od raskrižja pa sve do kolumne, potom i luku na moru koja se zove Lim, s crkvom sv. Lovre.«). Za lekciju *Laemus* vodili smo se najstarijom pouzdanom latinskom potvrdom,³⁵ a ako bi tko baš htio zadržati lekciju *Lemo*, mogla bi stajati u ovakvom iskazu: ... *qui <vulgo> dicitur Lemo*.

I Joppi i Schiavuzzi odlučili su se za lekciju *gastaldioni*, no po onome što možemo vidjeti u Du Cangeovu rječniku i s obzirom na to da u izvorniku nalazimo tu lekciju skraćenom, odlučili smo se za *gastaldus*.³⁶

Uzevši sve izneseno u obzir, hrvatski bi prijevod ovog regesta glasio:

»Na drugom je listu zabilježena jedna povlastica dana 1096. godine koja započinje:

Voljom vječnoga Boga, godine 1096., pete indikcije, pod sretnim okolnostima dana 8. svibnja, u vrijeme našega kralja Henrika, devete godine njegova carevanja.

Gospodin je Ulrik patrijarh dao u koncesiju, uz pristanak i dopuštenje gospodina Volfrada grofa, svojemu advokatu gospodinu Vedelu, dvigradskom gastaldu, u ime općine i grada: kao prvo, utvrdu Monkaštel, od raskrižja pa sve do kolumne, potom i luku na moru koja se zove Lim, s crkvom sv. Lovre.

Dano u Ka(n)fanaru, kraj zidina kod Izvora, rukom pisara Dominika.«

³⁵ V. MATAN, »Toponomastica etymologica...«, str. 159–160. Što se tiče jedne potencijalno starije potvrde, one u donacijskoj listini grofa Ulrika II. iz 1102. godine, zasad je ona nedovoljno pouzdana jer lekcija ondje glasi »in Lemno«, ali na pergameni piše »Lemo« sa znakom abrevijacije iznad slova *e*. V. Josip BANIĆ (ur.), *Fontes Istrie medievalis* (dalje: *FIM*), sv. 3: *A 1077 usque ad 1209*, dok. 1102_DW, https://fontesistrie.eu/1102_DW [zadnji pristup: 18. listopada 2022.].

³⁶ Charles du Fresne DU CANGE i dr., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. L. Favre, Niort, 1883.–1887, <http://logeion.uchicago.edu/about>, s.v. *Gastaldus*, *Castaldus*, *Gastaldio*, *Gastaldius*, *Gastaldeus* [zadnji pristup: 18. veljače 2022.].

Zanimljivo je i to da svaki od četiriju toponima u ispravi, ako ih nije možda i sedam – dodaju li se tu još »Križ« i »Kolumna/Kolona« te »Izvor« ili »Kod izvora«, jer je po tekstu razvidno da se radi o jednom konkretnom raskrižju i o konkretnom kamenom stupu, sa sobom nosi i određene probleme. Naime, toponim koji je u ispravi zapisan kao »*Montesellum*«, u prvom smo navodu ostavili u njegovoj izvornoj inačici, a u hrvatskom prijevodu stoji »Monkaštel«. Nepoznat je na spomenutom području, osim po ovoj ispravi, toponim koji bi glasio »Montesellus« (iako bi takav lik mogao biti na neki način legitiman).³⁷ U svojem bi hrvatskom (dijalektnom) liku taj toponim mogao glasiti »Muntiže-l/-ja«. Valja pretpostaviti da je posrijedi ili neka koruptela ili kontaminacija. U prvom bi slučaju pretpostavljeni lik mogao glasiti **Monticellus* – *Breščić, a u drugom bi se, što je i plauzibilnije, radilo o kontaminaciji nastaloj od *Mons Castellum*, što bi u kontekstu bilo smislenije. U slobodnijoj bi varijanti prijevod mogao glasiti: »... kao prvo: utvrdu Monkaštel, od Križa pa sve do Kolone, ...«, gdje bi pak »Križ« i »Kolona« bili mikrotoponimi, kao i »Izvor« ili »Kod izvora« (*de Fontana* – današnji Kaštelir).

Što se diplomatske analize tiče, unutarnje karakteristike isprave pokazuju niz neispravnosti, posebice kada se usporede s autentičnim dokumentima koje je izdao akvilejski patrijarh Ulrik Eppenstein (patrijarh od 1086. do svoje smrti, 13. prosinca 1121. godine).³⁸ Najprije, kontrolni se elementi datacije ne poklapaju: 8. svibnja 1096. četvrta je indikcija, a ne peta, kao što to stoji u regestu, te dvanaesta godina carevanja cara Henrika IV., a ne deveta, kao što to stoji u regestu (što bi bila 1092. godina). To je dobro primijetio još Joppi, ali je, kako smo vidjeli, smatrao to uobičajenim lapsusom koji ne umanjuje vjerodostojnost isprave. Prešutno je pak izmijenjena aprekacija *feliciter*, koja nikako ne može stajati u protokolu, kako ispada po regestu, već isključivo i samo u eshatokolu, u *fideliter*. Takva se uporaba aprekacije *feliciter* može protumačiti kao loše sastavljen regest, u kojemu su spojeni elementi datacije iz uvodnoga i zaključnog dijela isprave.

Nadalje, invokacija *Nutu eterni Dei* nikada se ne koristi u ispravama akvilejskih patrijarha, ali se zato javlja u privatnim ispravama XI. i XII. stoljeća koje su sastavljali pisari Porečke biskupije.³⁹ Također, godine se kraljevanja/carevanja rimskih kraljeva/careva ne

³⁷ Potvrđeni su toponimi s latinskim elementom *sella* – sedlo, prijevoj, kao npr. *Monte Sella*, v. Giovan Battista PELLEGRINI, *Toponomastica italiana*, Hoepli, Milano, 2017., str. 201.

³⁸ Cesare SCALON (ur.), *Diplomi patriarchali: I documenti dei patriarchi Aquileiesi anteriori alla metà del XIII secolo nell'Archivio capitolare di Udine*, C.D.C., Udine, 1983., br. 2–4, str. 23–28; August VON JAKSCH (ur.), *Monumenta historica Ducatus Carinthiae*, sv. 3: *Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202*, Ferd V. Kleinmayr, Klagenfurt, 1904., br. 501, str. 198–200; Pietro KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, 2. izd., Lloyd, Trst, 1986. (dalje: *CDI*), sv. 1, br. 111, str. 228. Ova je diplomatska analiza inspirirana onom koju je maestralno odradio Reinhard Härtel raščlanjujući još jedan falsifikat patrijarha Ulrika I., navodno izdan 1106. godine u korist Ivana Verzija; Reinhard HÄRTEL, »Fälschungen im Mittelalter: Geglaubt, verworfen, vertuscht«, u: *Fälschungen im Mittelalter: Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986*, sv. 3: *Diplomatische Fälschungen (I)*, MGH Schriften, sv. 33/3, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1988., str. 43–46. O Ulriku Eppensteinu, v. Reinhard HÄRTEL, »Eppenstein (di) Ulrico (? – 1121): patriarcha di Aquileia«, u: *DBF*, sv. 1: *Medioevo*, ur. Cesare SCALON, Forum, Udine, 2006., <https://www.dizionariobiograficodefriulani.it/eppenstein-di-ulrico/> [zadnji pristup: 21. ožujka 2022.].

³⁹ Isprava biskupa Engelmara iz 1030. godine; *CDI*, sv. 1, dok. 91, str. 193–194; bolje izdanje u *FIM*, sv. 2: *A 804 usque ad 1077*, dok. 1030_EE, https://fontesistrie.eu/1030_EE [zadnji pristup: 28. ožujka 2022.].

koriste u ispravama akvilejskih patrijarha, barem ne u tom razdoblju, ali zato se koriste u privatnim ispravama istarskih pisara, uključujući i onih koji su sastavljali isprave za porečke biskupe.⁴⁰ Sve to dovodi do zaključka da je isprava kojom se ovdje bavimo falsifikat, sastavljen na temelju isprave porečkih biskupa iz XI. ili XII. stoljeća. Ostaje utvrditi radi li se o diplomatskom ili povijesnom falsifikatu te rasvijetliti motive koji su potaknuli sastavljanje ovoga dokumenta.

5. Povijesne okolnosti i osobe

Patrijarh Ulrik, odnosno Ulrik I. Eppenstein, uistinu pripada tom povijesnom razdoblju, baš kao i rimski car Henrik IV. te grof *Volfradus* (*recte Wolveradus*). Potonji se spominje u kontekstu Akvilejskoga patrijarhata u više isprava s kraja XI. i početka XII. stoljeća, između ostaloga i u čuvenoj darovnici Ulrika II. iz 1102. godine, koju je osobno potpisao svojim rukoznakom.⁴¹ Riječ je o grofu Volfradu IV. od Althausena i Veringena te prvom izdanku ove plemićke kuće koji je posvjedočen kao vladar Treffena.⁴² Njegov će sin Volfrad II. od Treffena oženiti Emmu, kćer advokata krške (njem. *Gurk*, danas u austrijskom dijelu Koruške) Crkve Veriganda, i s njom imati sina Ulrika, budućega akvilejskog patrijarha (od 29. rujna 1161. do smrti, 2. travnja 1182. godine).⁴³

Problem je advokat *Vedellus*. Naime, kronološki je slijed advokata akvilejske Crkve dobro poznat: advokata Valperta (1027. – 1036.) nasljeđuje Markvart IV. Eppenstein (1064. – 1074.), a zadnjega advokata iz kuće Eppenstein, Henrika (markgrof Istre od 1079. do 1090.), naslijedio je Burkhard od Moosburga, markgrof Istre nakon Henrika Eppensteina, negdje između 1090. i 1102. godine kada se s titulom akvilejskoga advokata javlja Konrad od Lurngaua, Burkhardov zet; 1125. godine advokatura je već u rukama grofova Goričkih; između 1102. i 1125. godine advokat Patrijarhata bio je Rudolf, ministerijal grofova

darovnica Sigfrieda i Helice iz 1118. godine; *CDI*, sv. 1, dok. 126, str. 252–253; bolje izdanje u *FIM*, sv. 3, dok. 1118_SH, https://fontesistrie.eu/1118_SH [zadnji pristup: 28. ožujka 2022.].

⁴⁰ Osim isprava navedenih u prethodnoj bilješci, v. i Lujo MARGETIĆ, »Pet puljskih isprava iz X. i XI. stoljeća«, u: ISTI, *Rijeka, Vinodol, Istra: Studije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990., br. 1–5, str. 139–151. Za diplomatske značajke isprava akvilejskih patrijarha do sredine XIII. stoljeća, temeljni je rad Reinhard HÄRTEL, »Tre secoli di diplomatica patriarcale (944-1251)«, u: *Il patriarcato di Aquileia: Uno stato nell'Europa medievale*, ur. Paolo Cammarosano, Cassamassima, Udine, 1999., str. 229–262, posebice str. 244 za *datationes chronicae*.

⁴¹ *FIM*, sv. 3, dok. 1102_DW, https://fontesistrie.eu/1102_DW [zadnji pristup: 21. ožujka 2022.].

⁴² Joseph KERKHOF, »Die Grafen von Altshausen-Veringen: Die Ausbildung der Familie zum Adelsgeschlecht und der Aufbau ihrer Herrschaft im 11. und 12. Jahrhundert«, *Hohenzollerische Jahreshefte*, Neue Folge, sv. 24 (1964.), str. 1–132.

⁴³ Heinz DOPSCH, »Origine e posizione sociale dei patriarchi di Aquileia nel tardo medioevo«, u: *Aquileia e il suo patriarcato*, ur. Sergio TAVANO, Giuseppe BERGAMINI i Silvano CAVAZZA, Arti grafiche friulane, Tavagnacco, 2000., str. 299–300; Giordano BRUNETTIN, »Treffen (di) Ulrico (?–1182), patriarcha di Aquileia«, u: *DBF*, sv. 1, <https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/treffen-di-ulrico/> [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.].

Spanheim.⁴⁴ Stoga jednostavno nema mjesta za nekoga Vedella koji bi 1090-ih bio advokat akvilejske Crkve.

Nadalje, ime *Vedellus* jako podsjeća na *Wecellinus*, a to su ime nosile dvije povijesne ličnosti koje su djelovale u Istri, prva početkom, a druga krajem XI. stoljeća. Prvi, stariji Vecelin, spominje se u kontekstu Porečke biskupije te potom, 1035. godine, kao grof, vrlo vjerojatno, Istre.⁴⁵ Drugi je Vecelin bio advokat pulskoga samostana sv. Mihovila na Brdu te, vrlo vjerojatno, vitez koji je napao hrvatsko-dalmatinskoga kralja Dmitra Zvonimira u jeku sukoba oko investiture i time izazvao reakciju pape Grgura VII.⁴⁶ Također je vjerojatno da je taj isti Vecelin bio u službi istarskoga grofa za vrijeme prvoga, kratkotrajnog vladanja Akvilejskoga patrijarhata nad Istrom (1077. – 1079.).⁴⁷ Stoga je moguće da je izvorno *Wecello* sa znakom pokrate iznad prvoga sloga postalo, nakon nekoliko prijepisa, *Vedello*. U svakom slučaju, ni prvi ni drugi Vecelin nije bio akvilejski advokat. Problem ne rješava čak ni emendacija koju su ponudili Joppi i Schiavuzzi, po kojoj bi se trebalo čitati *consensu domini Wolfradi comitis sui advocatori* jer čak ni Volfrad nije nikada bio advokat Akvilejskoga patrijarhata.

Nakraju, spominje se i Dvigradska općina (»komuna«), uime koje svoje dužnosti obnaša darovani gastald: *nomine Comunis et castellorum*, vjerojatnije pogreškom umjesto ispravno *nomine Comunis 2 Castellorum*. Ovaj spomen »komune« najjasnije potvrđuje da se radi o krivotvorenom dokumentu jer se *commune* kao imenica u istarskim dokumentima nikako ne može javiti 1096. godine. Naime, »komuna« se, kao specifičan oblik gradske administracije tipičan za središnju i sjevernu Italiju, u Istri javlja tek sredinom XII. stoljeća: prva je spomenuta Tršćanska komuna 1139. godine, potom 1145. godine Pulska, 1182. Koperska, 1186. Lovrečka i 1194. Porečka komuna.⁴⁸ Štoviše, prvi autentični dokument u kojemu se *commune* spominje kao imenica datira iz 1097. godine i u svezi je s Cremonom.⁴⁹ Stoga je posve nemoguće da je već 1096. godine postojala Dvigradska komuna, kako se

⁴⁴ Ovaj popis temelji se na Peter ŠTIH, »The Beginnings of Ljubljana and the Bavarian Nobility« u: ISTI, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic*, Brill, Leiden – Boston, 2010., str. 278–282, gdje su svi navodi pokrijepljeni referencama na povijesne izvore i relevantnu literaturu.

⁴⁵ Detaljno o ovom Vecelinu, sa svim navodima povijesnih izvora u kojima se spominje, v. Josip BANIĆ, »The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 2)«, *Zgodovinski časopis*, sv. 75, br. 1–2 (2021.): str. 44–45.

⁴⁶ ISTO, str. 53–58, 67–68.

⁴⁷ Anja THALLER, »Die älteren Urkunden der Propstei S. Stefano zu Aquileia«, *Archiv für Diplomatik*, sv. 52 (2006.), dok. 8, str. 132–139, posebice str. 136; BANIĆ, »The Mystery...«, str. 55–57.

⁴⁸ Bernardo BENUSSI, *Nel Medio evo: Pagine di storia istriana*, Collana degli Atti, sv. 23, Centro di ricerche storiche Rovigno, Rovinj, 2004., str. 695–696 (s navodima izvora); Walter LENEL, *Venezianisch-Istrische Studien*, Karl J. Trübner, Strassburg, 1911., str. 182.

⁴⁹ Valeria LEONI (ur.), »Privilegia episcopii Cremonensis“ o Codice di Sicardo (715/730–1331), 2004, <https://www.lombardiabeniculturali.it/cdlm/edizioni/cr/cremona-sicardo/carte/vescovosicardo1097-12-26>, [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]; Ottavio BANTI, »Civitas e Commune nelle fonti italiane dei secoli XI e XII«, *Critica storica*, sv. 9 (1972.): str. 27–33; Chris WICKHAM, *Sleepwalking into a New World: The Emergence of Italian City Communes in the Twelfth Century*, Princeton University Press, Princeton, 2015., str. 174.

navodi u ovom dokumentu. Dvigradska komuna spominje se tek od druge polovice XIII. stoljeća nadalje.⁵⁰

Usporede li se povijesne osobe spomenute u dokumentu s rezultatima diplomatske analize, dolazi se do zaključka da one uistinu pripadaju razdoblju kasnoga XI. stoljeća, dok pojedini unutarnji elementi isprave ukazuju na hipotezu da su barem određeni dijelovi sastavljeni na temelju dokumenta koji su izdali porečki biskupi. Nadalje, spomen Dvigradske komune neosporno ukazuje na XIII. stoljeće. Stoga se dolazi do dviju hipoteza:

1) isprava je krivotvorena u XIII. stoljeću (odakle potječe termin »comune«) na temelju privatne isprave koju su u XI. stoljeću izdali porečki biskupi, u koju su potom ubačeni likovi iz doba patrijarha Ulrika Eppensteina kako bi odgovarali 1096. godini; stoga se radi o potpunom povijesnom falsifikatu (*actum spurium*) koji je sastavljen na temelju dviju ili više isprava, od kojih barem jedne patrijarha Ulrika I. Eppensteina i barem jedne porečkih biskupa iz XI./XII. stoljeća

2) izvorna isprava, koju je patrijarh Ulrik Eppenstein izdao u formi noticije svom čovjeku od povjerenja, bilo *Vedellu* ili, vjerojatnije, Vecelinu, i kojoj je prisustvovao u svojstvu svjedoka i grof Volfrad, naknadno je, u drugoj polovici XIII. stoljeća, »prepravljena« u oblik privatne isprave koja se izdavala u Istri u XI. stoljeću i na temelju koje je sastavljen ovaj regist; u ovom bi se slučaju radilo samo o diplomatskom falsifikatu.

U svakom slučaju ostaje pitanje motiva »prerade« ili potpunoga falsificiranja ove isprave: tko, kada i, najbitnije, zašto? Odgovor na ova pitanja usmjerit će nas ili na prvu ili na drugu hipotezu.

6. Retrospektivna kriminalistika⁵¹

Najprije valja imati na umu da se oko svjetovnih prava nad područjem u trokutu Rovinj – Dvigrad – Bale vodila bitka perima između porečkih biskupa i akvilejskih patrijarha već u X. stoljeću. Obje se strane, kako bi »dokazale« svoje prerogative, nisu ustručavale falsificirati isprave. Tako je patrijarh Ivan IV. (c. 984. – †19. lipnja 1019.) krajem X. stoljeća dao krivotvoriti ispravu Karla Velikoga iz 803. kojom je akvilejskoj Crkvi navodno dodijeljena nepostojeća biskupija u Rovinju.⁵² Nakon što je tu lažnu ispravu 996. godine potvrdio car Oton III. patrijarh Ivan IV. pokušao je uspostaviti svjetovnu vlast svoje Crkve nad čitavim

⁵⁰ CDI, sv. 2, br. 287, str. 491 (trenutno najstariji poznati spomen Dvigradske komune, no vrlo je moguće da će se daljnjim arhivskim istraživanjima naći i stariji).

⁵¹ Naslov poglavlja preuzet je iz Reinhard HÄRTEL, *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter*, Böhlau–Oldenbourg, Beč – München, 2011., str. 319, gdje se diplomatske analize u svrhu prepoznavanja falsifikata nazivaju »rückwärtsgewandte Kriminalistik«.

⁵² Engelbert MÜHLBACHER (ur.), *Pippini, Carlomanni, Caroli Magni diplomata / Die Urkunden Pippins, Karlmanns und Karls des Grossen*, Monumenta Germaniae historica (dalje: MGH), Diplomatum Karolinerum / Die Urkunden der Karolinger, sv. 1, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1906., dok. 270, str. 398–399; *FIM*, sv. 1, dok. 803_CMA, https://fontesistrie.eu/803_CMA [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]. O patrijarhu Ivanu IV. v. Andrea TILATTI, »Giovanni IV (?–1019), patriarca di Aquileia«, u: *DBF*, sv. 1, <https://www.dizionariobiograficodefriulani.it/giovanni-iv/> [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.].

spornim područjem.⁵³ Porečki biskup na taj se razvoj situacije formalno žalio papama Silvestru II. i Sergiju IV., istaknuvši da je akvilejski patrijarh silom prisvojio upravo taj trokut Rovinj – Bale – Dvigrad (*Ruvinii parochiam, ubi quondam episcopatus dicitur fuisse, necnon Duo Castella cum quadam Valle*), posjed nad kojim, kako je tvrdio biskup Andrija (c. 991. – nakon ožujka 1010.), Akvilejski patrijarhat nije imao nikakvih svjetovnih prava.⁵⁴ Iako su i papa Silvestar II. i Sergije IV. potvrdili ovaj sporni teritorij porečkoj Crkvi, iz cijeloga su sukoba na kraju ipak izišli kao pobjednici akvilejski patrijarsi koji su najprije, 1081. godine, od cara Henrika IV. dobili sva regalna prava nad Porečkom biskupijom, uključujući i pravo postavljanja biskupa, te potom, 1209. godine, titulu istarskoga markgrofa i jurisdikciju nad čitavom Markgrofovijom Istrom.⁵⁵ Pitanje kako točno to područje, izvorno dio pulskoga areala i Pulske biskupije, postaje sporno i koju je potencijalnu ulogu u tome igrala Shizma triju poglavlja te biskupija u Cissi, izlazi iz okvira ovoga rada.⁵⁶ Zasada je dovoljno utvrditi da je Dvigrad, zajedno s Balama i Rovinjem, bio sporni teritorij koji su svojatali i porečki biskupi i akvilejski patrijarsi već krajem X. stoljeća.

Teritorijalne su se pretenzije porečkih biskupa nad Rovinjem i Dvigradom ponovno rasplamsale u XIII. stoljeću. Tada su nastala dva nova falsifikata pomoću kojih je Porečka biskupija nastojala »dokazati« svoja prava nad tim zemljama. Najprije, lažna darovnica akvilejskoga patrijarha Rodoalda, navodno iz 966. (ili 965. po indikciji), kojom je taj patrijarh porečkoj Crkvi darovao Rovinj, koji su navodno uništili »odvratni Slaveni i okrutni barbari« – riječ je o povijesnom falsifikatu nastalom u XIII. stoljeću što odaje fraza *sancte Aquileiensis ecclesie cancellarius*, koja se u akvilejskim ispravama ne pojavljuje prije toga vremena.⁵⁷ Potom je falsificirana i potvrdnica teritorija pod svjetovnom vlašću porečkih biskupa koju je navodno izdao patrijarh-markgrof Volfger 1211. godine i u kojoj se izrijeком spominje da porečka Crkva uživa vlast nad »kaštelom Parentinom« i »Monkaštelom« koji

⁵³ Theodor SICKEL (ur.), *Ottonis III diplomata / Die Urkunden Otto des III.*, MGH, Diplomata regum et imperatorum Germaniae (dalje: DD), sv. 2/2, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1893., dok. 215, str. 626–627; *FIM*, sv. 2, dok. 996_OA, https://fontesistrie.eu/996_OA [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.].

⁵⁴ Harald ZIMMERMANN (ur.), *Papsturkunden 896-1046*, sv. 2: 996-1046, Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse, Veröffentlichungen der Historischen Kommission, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Beč, 1985., dok. 446, str. 849–850; *FIM*, sv. 2, dok. 1010_PP, https://fontesistrie.eu/1010_PP [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.].

⁵⁵ Dietrich VON GLADISS – Alfred GAWLIK (ur.), *Heinrici IV. diplomata / Die Urkunden Heinrichs des IV.*, MGH, DD, sv. 6/2, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1941.–1978., dok. 339, str. 447–448 (dalje: *DD H IV*); *FIM*, sv. 3, dok. 1081_PAP, https://fontesistrie.eu/1081_PAP [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]; Vincenzo JOPPI (ur.), *Aggiunte inedite al codice diplomatico istro-tergestino del secolo XIII*, Giuseppe Seitz, Udine, 1878., dok. 1, str. 9–12; *FIM*, sv. 4, dok. 1210_OIV, https://fontesistrie.eu/1210_OIV [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.].

⁵⁶ Gaetano BENČIĆ, »Culto dei santi patroni e costruzione dell'identità delle città costiere istriane nel Medioevo (X–XIII sec.)«, u: 7. *istarski povijesni biennale: Religio, fides, superstitiones...: o vjerovanjima i pobožnosti na jadranskom prostoru*, ur. Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO i Elena ULJANČIĆ, Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino – Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Poreč – Pula – Pazin, 2017., str. 126–128.

⁵⁷ Najbolja objava u: *FIM*, sv. 2, dok. 965_RP, https://fontesistrie.eu/965_RP [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]; diplomatska raščlamba u: Reinhard HÄRTEL, »Görz und die Görzer im Hochmittelalter«, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, sv. 110 (2002.), str. 17–18.

se nalaze u Dvigradu.⁵⁸ Obje su isprave falsificirane prije 1286. godine kada se, za vrijeme porečkoga biskupa Bonifacija (1282. – 1305.), sastavljaju novi falsifikati koji »zamjenjuju« stare.⁵⁹ Najprije je »pronađena« donacija kralja Henrika IV. iz 1077. (ili 1060., kako stoji u kasnijem prijepisu isprave, pa bi to onda bio Henrik III.), koja je 14. ožujka 1286. javno predstavljena Porečanima, a potom je pronađena stara, ali interpolirana isprava cara Otona II. iz 983. koja je 1291. godine donesena pred kralja Rudolfa I. Habsburškoga na potvrdu.⁶⁰ Obje su isprave sadržavale interpoliranu frazu u popisu potvrđenih svjetovnih dobara: *videlicet Ruvignum, quantum ad Episcopatum sive Parentine ecclesie donatum est a nostris antecessoribus, videlicet in loco qui dicitur Duo Castella et Valles*.⁶¹ Ostaje otvorenim pitanjem datum izvornoga interpoliranja ove linije u potvrđnicu cara Otona II. iz 983. koja je, izuzmu li se kasnije »dopune«, uistinu autentična javna isprava. Razvidno je, međutim, da su porečki biskupi tijekom XIII. stoljeća, a prije dolaska biskupa Bonifacija, svoju (teoretsku) vlast nad Rovinjem i Dvigradom temeljili na falsifikatima patrijarha Rodoalda i Volfgera, a ne na javnim ispravama rimskih careva.

Upravo u to razdoblje druge polovice XIII. stoljeća i netom prije dolaska biskupa Bonifacija u Poreč treba datirati i falsificiranje Ulrikove listine navodno iz 1096. godine. Datum koji se snažno nameće jest 1278. godina i doba akvilejskoga patrijarha Rajmunda della Torrea. Naime, u siječnju 1278. patrijarh Rajmund osobno je boravio upravo u Dvigradu gdje je »u župnoj crkvi« izdao listinu Monfioritu od Pule (iz obitelji koja će se kasnije nazivati Castropola), svom namjesniku u Istri, dodjeljujući mu na upravu dvigradsku kulu,

⁵⁸ Najbolja objava u: *FIM*, sv. 4, dok. 1211_PW, https://fontesistrie.eu/1211_PW [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]. Ova je potvrđnica sastavljena kombinirajući autentičnu Volfgerovu ispravu izdanu u Čedadu porečkom biskupu Fulkeriju, odakle su preuzeta imena svjedoka i notara Leonarda te *datatio topica* i *cronica* (isprava je još uvijek neobjavljena, a nalazi se u Poreču, Biskupijski arhiv, Porečka biskupija, *Iurium episcopalium liber I*, fol. 49r–50v) i donaciju Otona II. iz 983. godine, odakle su doslovce preuzeti dijelovi formulara: *promulgatio, narratio*, dobar dio dispozicije, sve finalne klauzule te kompletna *sanctio* i *corroboratio*. Uspoređujući s ostalim ispravama patrijarha Volfgera (cf. Reinhard HÄRTEL, »Wolfger und das Schriftwesen in Oberitalien«, u: *Wolfger von Erla: Bischof von Passau (1191–1204) und Patriarch von Aquileja (1204–1218) als Kirchenfürst und Literaturmäzen*, ur. Egon BOSHOFF i Peter KNAPP, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 1994., str. 139–194, posebice 184–194), zaključuje se da se ovakav obrazac ne koristi nigdje drugdje i stoga se s pravom zaključuje da je potvrđnica porečkom biskupu Fulkeriju iz 1211. godine povijesni falsifikat. Detaljna analiza svih Volfgerovih isprava izdanih istarskim destinatorima, uključujući i kritičku priredbu dosada neobjavljenih Volfgerovih isprava iz porečkog *Iurium episcopalium liber I*, bit će objavljenja u skorijoj budućnosti.

⁵⁹ Upravo za vrijeme Bonifacija nastaje i čuvena darovnica grofice Acike navodno iz 1040. godine. Danilo KLEN, *Fratrija: Feud opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI – XVIII st.)*, Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu, Rijeka, 1969., str. 19–34. O Bonifaciju najbolji je tekst i dalje Francesco BA-BUDRI, »I vescovi di Parenzo e la loro cronologia«, *AMSI*, sv. 25 (1910.), str. 228–234.

⁶⁰ Isprava cara Henrika III. ili IV., najbolja je priređena u *FIM*, sv. 2, dok. 1077_HP, https://fontesistrie.eu/1077_HP [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]; starija edicija u *DD H IV*, dok. 290, str. 379–380. Isprava cara Otona II. iz 983. godine priređena je u *FIM*, sv. 2, dok. 983_OP, https://fontesistrie.eu/983_OP [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.]; Theodor VON SICKEL (ur.), *Otonis II. diplomata / Die Urkunden Ottos des II.*, MGH, DD, sv. 2/1, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1888., dok. 301, str. 356–357.

⁶¹ Već je Lujo Margetić vješto uočio da je fraza *videlicet Ruvignum–et Valles* kasnija interpolacija i to se mišljenje podržava i ovdje. Lujo MARGETIĆ, »Iz pazinske prošlosti (u povodu tisućljeća prvog spomena Pazina)«, u: *ISTI, Istra i Kvarner: Izbor studija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 147–154.

naređujući mu da istraži slučaj ubojstva dvojice Dvegrajaca, Lotara i Marika, da identificira krivce koji su opljačkali patrijarhovu pratnju nakon ulaska u sam kaštel, da razriješi tadašnjega dvigradskog gastalda Merula svih dužnosti te da na njegovo mjesto postavi neku drugu prikladnu osobu.⁶² Patrijarh Rajmund vrlo se vjerojatno upravo prilikom toga posjeta upoznao s problematičnim jurisdikcijsko-posjedovnim odnosima i pretenzijama Porečke biskupije. Osim jezika isprave (*commune* kao imenica) i povijesnih okolnosti, ovu interpretaciju također potvrđuje i tradicija dokumenta. Naime, Belloni je prijepis pronašao u notarskoj knjizi notara Valtera, koji je djelovao »oko 1278. godine« (*recte* 1259. – †26. lipnja, 1316.) i izdao mnoge dokumente za akvilejskoga patrijarha Rajmunda della Torre.⁶³ Činjenica da Belloni navodi Valtera kao izvor na temelju kojega je sastavio svoj regest, svakako podržava tezu da je krivotvorina nastala upravo 1278. godine, koju spominje i sam Belloni. Druga je mogućnost period između 1283. i 1285. godine, doba kada se vodio rat između Venecije i Akvilejskoga patrijarhata u Istri i kada je patrijarh također osobno boravio u Istri, iako samo kratkotrajno, i to prvenstveno na sjeverozapadu poluotoka.⁶⁴

Stoga se zaključuje da je Ulrikov falsifikat iz 1096. godine trebao pobiti pretenzije Porečke biskupije nad Dvigradom koje su se tada temeljile na krivotvorini iz 1211. godine, kojom akvilejski patrijarh Volfger navodno potvrđuje prava porečkih biskupa nad velikim teritorijem Dvigrada, uključujući i oba kaštela: Monkaštel i Parentin.⁶⁵ Ova interpretacija rasvjetljuje i pitanje misterioznoga toponima *Montesellum*, koji je u suštini kontaminirana forma izvornoga *Mons Castellum*, to jest Monkaštel. Pokazujući da službenom darovnicom akvilejskih patrijarha Monkaštel i luka na Limu pripadaju Dvigradskoj komuni i nje-nu gastaldu, Rajmund je ovim falsifikatom nastojao »dokazati« da akvilejska, a ne porečka Crkva raspolaže Dvigradom *in temporalibus*. Štoviše, poklonivši dio teritorija Dvigradskoj komuni, akvilejski je patrijarh vješto stvorio novoga neprijatelja Porečke biskupije koji se na temelju ove krivotvorine mogao odupirati svojatanjima tamošnjih biskupa. Istovremeno Rajmund je putem ove darovnice, prerusene u akt iz 1096. godine, »kupio« naklonost Dvigradske komune, uspostavivši klasičan odnos »*do ut des*«, snažeći tako i međusobnu privrženost gospodara i podanika, odnosa koji je u ovom slučaju bio vrlo loše započeo pljačkom patrijarhove pratnje.⁶⁶

⁶² Sebastiano BLANCATO (ur.), *Le note di Giovanni da Lupico, notaio patriarcale (1265, 1267–1271, 1273, 1277–1279, 1283–1285, 1288, 1294–1298)*, *Fonti per la storia della chiesa in Friuli*, sv. 15, Istituto storico italiano per il Medio Evo, Rim, 2013., dok. 87, str. 323–325.

⁶³ Do danas su se sačuvala dva svežnja njegovih spisa koje je sastavio kao kancelar akvilejskih notara, prvi koji pokriva razdoblje između 1274. i 1275., drugi između 1291. i 1294. godine, dok su se ostali svežnjevi izgubili. Objavljeni su u Laura PANI (ur.), *I quaderni di Gualtiero da Cividale (1274–1275, 1291–1294)*, *Fonti per la storia della chiesa in Friuli*: Serie medievale, sv. 9, Istituto storico italiano per il Medio Evo, Rim, 2009., gdje se na str. 25–75 nalazi opsežna studija o liku i djelu ovoga javnog notara.

⁶⁴ Giovanni TAMBARA, *Iuliani canonici Civitatensis chronica*, *Rerum Italicarum scriptores*, 2. ser., 24/14, S. Lapi, Città di Castello, 1905., str. 15; Pio PASCHINI, »Raimondo della Torre patriarca d'Aquileia«, *Memorie storiche forogiuliesi*, 18, 1922., str. 91.

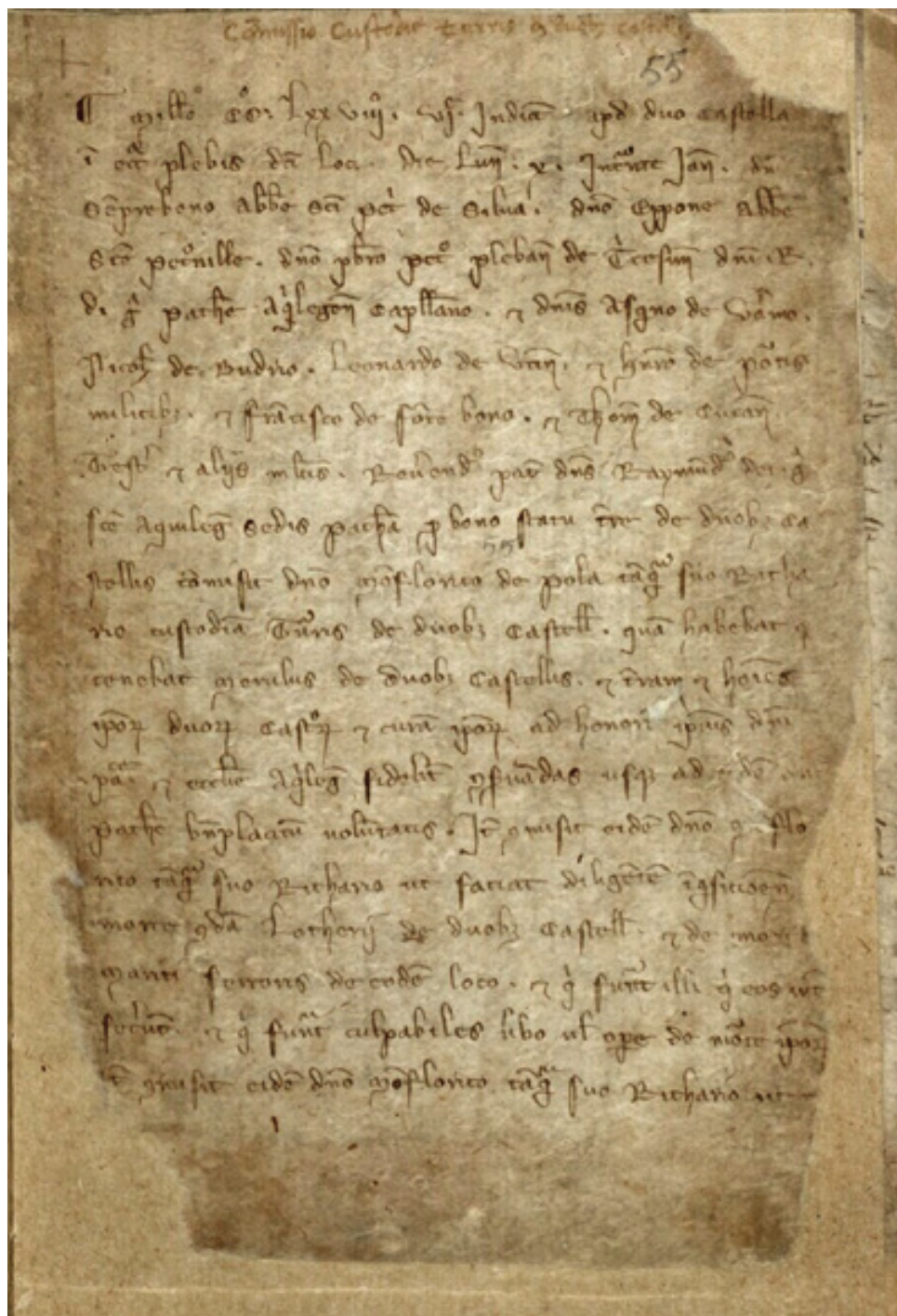
⁶⁵ *FIM*, sv. 4, dok. 1211_PW, https://fontesistrie.eu/1211_PW [zadnji pristup: 29. ožujka 2022.].

⁶⁶ Iako je Rajmund nerijetko »kupovao« odanost urbanih centara Akvilejskoga patrijarhata raznim koncesijama, nije ih, kao što je to u slučaju Dvigrada, maskirao u falsifikate. Više o Rajmundovoj politici spram urbanih centara Akvilejskoga patrijarhata v. Luca DEMONTIS, *Raimondo della Torre, patriarca*

Bonifacijev je odgovor na ovu Rajmundovu darovnicu bio naprasno »otkrivanje« potvrdnice cara Henrika III./IV. te potom audijencija kod samoga rimskog kralja kako bi se potvrdila stara, no sada već interpolirana potvrdnica Otona II. iz 983. godine. Unatoč velikim naporima uporna porečkog prelata, koji je 1291. uistinu uspio izboriti novu kraljevsku potvrdnicu za svoju biskupiju, Bonifacije je nakraju ipak ostao neuspješan u provedbi svojega velikog projekta o »restituciji« svjetovnih posjeda svoje Crkve.⁶⁷ Godine 1305. akvilejski je patrijarh Ottobono ekskomunicirao toga svadljivog biskupa koji se sporio s raznim istarskim zemljoposjednicima i otada mu se gubi trag u povijesnim izvorima.⁶⁸ Bio je to zadnji ozbiljan pokušaj stvaranja velike svjetovne gospoštije porečke Crkve, projekt koji je neslavno propao Bonifacijevim padom. Dvigrad je ostao pod svjetovnom jurisdikcijom akvilejskih patrijarha kao sastavni dio Markgrofovije Istre sve do 1411. godine kada su ga mletačke trupe najprije stavile pod »zaštitu« te potom, 1413. godine, i službeno pripojile Mletačkom Dominiju.⁶⁹ Ipak, porečki su biskupi uspjeli zadržati određena prava i manje posjede na ovom teritoriju koje su prepuštali svojim ljudima od povjerenja.⁷⁰ Još 1452. godine porečki biskup Ivan prepušta »feud Dvigrada, u kaštelu i izvan njega« Vikardu Castropoli.⁷¹ Iako se ne zna o kojim se pravima točno radi, Dvigrad je tada već bio pod Mletačkom Republikom i upravom delegiranih podestata iz Kopra, tako da svakako nije riječ ni o kakvim jurisdikcijama koje bi ograničavale *merum et mixtum imperium* Mletaka.⁷²

di Aquileia (1273–1299): Politico, ecclesiastico, abile comunicatore, Studi e ricerche, sv. 79, Orso, Alessandria, 2009., str. 209–223.

- ⁶⁷ Potvrdnica kralja Rudolfa I. iz 1291. godine do danas nije kritički priređena. Poreč, Biskupijski arhiv, Porečka biskupija, *Iurium episcopatum liber I*, fol. 167r-168v. Manjkava se edicija čita u Giacomo Filippo TOMMASINI, »De Commentarij storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto con appendice«, *AT*, sv. 4 (1837.), str. 394–395.
- ⁶⁸ Npr. spor između biskupa Bonifacija i opata samostana Sv. Petra u Šumi: *CDI*, sv. 2, br. 443, str. 791–796; Bonifacijeva ekskomunikacija Porečke komune i podestata: *CDI*, sv. 2, br. 472, str. 841–842, br. 476, str. 846; ekskomunikacija porečkih kanonika: *CDI*, sv. 2, br. 499, str. 885; godine 1304. smijenio je opata samostana sv. Mihovila pod Zemljom nakon čega je bio pozvan pred patrijarha Ottobona da opravda svoje postupke: *CDI*, sv. 2, br. 506, str. 898; nakraju, 1305. godine, patrijarh Ottobono piše da je »Bonifacius episcopus Parentinus ex causis legitimis excommunicationis vinculo irretitus«: *CDI*, sv. 3, br. 519, str. 917.
- ⁶⁹ V. Josip BANIĆ, »*Dominium quoad protectionem*: Savez Dvigrada s Hugonom VIII. Devinskim iz 1386. godine«, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 28 (2021.), str. 82 s navodima izvora i relevantne literature.
- ⁷⁰ Mirko ZJACIĆ, »Posjedovni odnosi porečke Crkve od VI. do XVI. stoljeća«, *Jadranski zbornik*, sv. 8 (1973.), str. 44, 86.
- ⁷¹ Camillo De Franceschi, »Il comune polese e la signoria di Castropola«, *AMSI*, sv. 20, br. 3–4 (1905.), dok. 36, str. 34–35.
- ⁷² O upravnom uređenju Dvigrada pod Venecijom v. Nella LONZA, »Pravna baština dvigradskog statuta«, u: *Statuta Communis Duorum Castrorum / Statut Dvigradske općine: Početak 15. stoljeća*, prir. Nella LONZA i Jakov JELINČIĆ, Kolana od statuti / Collana degli Statuti, sv. 1, Državni arhiv u Pazinu, Pazin – Kanfanar, 2007., str. 33–64. Termin *merum et mixtum imperium* podrazumijeva pravo dijeljenja pravde u civilnim i kriminalnim procesima te pravo prisile; izraz dolazi iz Justinijanove *Digeste* (knjiga 2, glava 1.3), a u srednjem vijeku, od trinaestoga stoljeća nadalje, podrazumijeva oblik vlasništva s »punom kontrolom nad određenim teritorijem«; v. Richard KOEBNER, *Empire*, Cambridge University Press, Cambridge., 1961., str. 37.

Sl. 3. Udine, Biblioteca civica "Vincenzo Joppi," Fondo principale, ms. 1471/1: *Protocolli del notaio Giovanni de Lupico, cancelliere patriarcale*, fol. 55r: isprava patrijarha Rajmunda Dvigradskoj komuni iz 1278. godine.

7. Najstariji spomen Kanfanara

U svjetlu iznesenoga i neovisno o vjerodostojnosti isprave sada možemo zaključiti da najstariji pisani spomen toponima Kanfanar potječe iz zadnje četvrtine XIII. stoljeća, a očuvan nam zapis o tome potječe iz prve polovice XVI. stoljeća te da je toponim očuvan u liku *Chafanari(um)*. Postavlja se pitanje pisanja aspirate, odnosno izostavljanja nazala. Zasad se etimologija toga toponima, odnosno podrijetla imena Kanfanar, u odgonetanju pokazala prilično zakučastom.

Za aspiratu bi bilo najjednostavnije pretpostaviti da je posrijedi lapsus, pa i hotimičan, u slučaju da na ispravu gledamo kao na historijski falsifikat. Ako nije posrijedi lapsus, odnosno ako bismo se vodili time da je od čitavog falsifikata upravo taj toponim zapisan u onom dijelu teksta koji je u širem smislu odraz nekoga činjeničnog stanja, tada bi svakako valjalo zaključiti da podrijetlo imena Kanfanar nije ni latinsko ni romansko, iako je ono latinizirano i romanizirano, i(li) obrnuto.

Što se nazala tiče, dvije su mogućnosti: ili je riječ o infiksu ili je pak on dio korijena, a *C(h)afanarium* bi išao u prilog navodnom starijem liku *Kafanâr umjesto uobičajenoga Kanfanar.⁷³

7. Zaključak

Iz svega navedenoga proizlazi da je listina u kojoj se prvi put spominje Kanfanar povijesni falsifikat (*actum spurium*), sastavljen na temelju više isprava, od kojih zasigurno jedne autentične isprave patrijarha Ulrika I. i jedne isprave porečkih biskupa iz XI./XII. stoljeća. Krivotvorina je nastala u kancelariji akvilejskoga patrijarha Rajmunda della Torrea u zadnjoj četvrtini XIII. stoljeća s ciljem da pobije jurisdikcijske pretenzije porečkih biskupa prema Dvigradu, posebice prema prostoru između Monkaštela i Lima, koji je predan na upravu dvigradskom gastaldu i komuni. Kao takva ova isprava predstavlja jednu epizodu u stoljetnom sukobu između dvojice sjevernojadranskih prelata – porečkoga biskupa i njegova metropolita, akvilejskoga patrijarha – oko prava nad prostorom u trokutu Rovinj – Dvigrad – Bale.

Koliko god to u znanstvenom smislu bilo neprivlačno, činjenica jest da ime Kanfanara u jezikoslovnoj sferi, još uvijek rješenja o svom postanku, na relativno zadovoljavajući način, daje samo na razini pučke etimologije. Ako ništa drugo, ovdje smo barem utvrdili da je sigurno od XIII. stoljeća postojao toponim **C(h)a(n)fanarium* za mjesto na kojem se nalazi (barem približno) današnji Kanfanar.

⁷³ Navodnom stoga što smo o toj mogućnosti obaviješteni u neformalnom razgovoru prilikom terenskih istraživanja, a do u znanstvenom smislu prihvatljivih podataka nije nam bilo moguće doći.

SAŽETAK

Najstariji spomen Kanfanara: filološka i diplomatska raščlamba Navodne darovnice patrijarha Ulrika I. dvigradskom gastaldu *Vedellu* (Kanfanar, 1096. godina)

U radu autori analiziraju navodnu ispravu koja donosi najstariji pisani spomen Kanfanara, datiranu u 1096. godinu,. Isprava je očuvana samo u formi regesta, koji je sastavio udinski humanist i javni bilježnik Antonio Belloni početkom XVI. stoljeća, prema kojoj akvilejski patrijarh daje svomu gastaldu u koncesiju područje navedeno kao *Montesellum* te luku u Limu zajedno s crkvom sv. Lovre. Po prvi se put predstavlja tekst prema najstarijem očuvanom rukopisu, uz primjeren kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik. Filološki je dio analize pokazao brojne manjkavosti teksta te potvrdio da etimologija toponima Kanfanar tek treba pronaći svoje znanstveno i zadovoljavajuće rješenje. U diplomatskom su dijelu analize u obzir uzeti svi dostupni relevantni izvori akvilejske i istarske provenijencije, koji su doveli do zaključka da regist pati od brojnih diplomatskih i sadržajnih nedostataka te da je sama isprava sastavljena na temelju najmanju dvaju dokumenata, jednoga iz kancelarije porečkih biskupa i drugoga koji je izdao akvilejski patrijarh Ulrik I. Eppenstein. Rezultati su pokazali da je isprava u kojoj se prvi put spominje Kanfanar povijesni falsifikat nastao u kancelariji akvilejskoga patrijarha Rajmunda della Torrea u zadnjoj četvrtini XIII. stoljeća s ciljem da pobije jurisdikcijske pretenzije porečkih biskupa prema Dvigradu. Autori zaključuju da se u ispravi očitava jedna od epizoda stoljetnoga sukoba porečkoga biskupa i akvilejskoga patrijarha oko prava nad prostorom u trokutu koji čine Rovinj, Dvigrad i Bale.

SUMMARY

The oldest record of Kanfanar: a philological and diplomatic analysis of the alleged charter of Patriarch Ulrich I to Gastald *Vedellus* of Dvigrad (Kanfanar, 1096)

In the paper the authors analyse the alleged document which provides the oldest written record of Kanfanar dating back to 1096. The document has been preserved only in the form of a regesta, drawn up by the humanist and notary Antonio Belloni from Udine at the beginning of the 16th century. According to the document, the Patriarch of Aquileia gives in concession the area named *Montesellum* and the Port of Lim Bay, together with the Church of St. Lawrence, to his gastald. The paper presents the text based, for the first time, on the oldest preserved manuscript, including an appropriate critical apparatus and a translation into Croatian. The philological part of the analysis showed numerous shortcomings of the text, confirming that a scientific and satisfactory solution to the etymology of the toponym Kanfanar has yet to be found. The diplomatic part of the analysis considered all available relevant sources of Aquileian and Istrian provenance, which led to the conclusion that the regesta suffers from numerous diplomatic and content defects and that the document was compiled on the basis of at least two documents, one from the chancellery of the Poreč bishops and the other issued by the Aquileian Patriarch Ulrich I of Eppenstein. The results showed that the document in which Kanfanar was mentioned for the first time was a historical forgery created in the office of the Aquileian Patriarch Raimondo della Torre in the last quarter of the 13th century, aiming at refuting the jurisdictional pretensions of the Poreč bishops towards Dvigrad. The authors conclude that the document outlines one of the episodes of the centuries-old conflict between the Bishop of Poreč and the Patriarch of Aquileia over the rights to rule the area in the triangle between Rovinj, Dvigrad and Bale.

RIASSUNTO

La più antica menzione di Canfanaro: un'analisi filologica e diplomatica della presunta donazione del patriarca Ulrico I a *Vedello* gastaldo di Docastelli (Canfanaro, anno 1096)

Nel testo gli autori analizzano il presunto documento che riporta la più antica menzione di Canfanaro risalente all'anno 1096. Il documento è stato conservato solo in forma di regesto, redatto dall'umanista e notaio Antonio Belloni di Udine all'inizio del XVI secolo. Secondo tale documento, il patriarca di Aquileia dà in concessione al suo gastaldo l'area denominata *Montesellum* e il porto a Leme insieme alla chiesa di San Lorenzo. Per la prima volta viene presentato un testo in base al più antico manoscritto conservato, accompagnato da un adeguato apparato critico e la traduzione in lingua croata. La parte filologica dell'analisi ha dimostrato numerosi difetti del testo e ha confermato che l'etimologia del toponimo Canfanaro deve ancora trovare una soluzione scientifica e soddisfacente. Nella parte diplomatica dell'analisi sono state prese in considerazione tutte le disponibili fonti rilevanti provenienti da Aquileia e dall'Istria che hanno portato alla conclusione che il regesto soffre di numerosi difetti diplomatici e contenutistici e che il documento stesso è stato redatto in base ad almeno due documenti, uno dall'ufficio dei vescovi di Parenzo e l'altro rilasciato dal patriarca di Aquileia, Ulrico I Eppenstein. I risultati hanno dimostrato che il documento nel quale viene menzionato Canfanaro per la prima volta è un falso storico creato nell'ufficio del patriarca di Aquileia Raimondo della Torre nell'ultimo quarto del XIII secolo con lo scopo di confutare pretese giurisdizionali dei vescovi di Parenzo nei confronti di Docastelli. Gli autori concludono che il documento delinea uno degli episodi del conflitto secolare tra il vescovo di Parenzo e il patriarca di Aquileia in merito al diritto di amministrare l'area nel triangolo formato da Rovigno, Docastelli e Valle.